

жетістік. Еңбек нарығындағы бәсекелестікке шыдас беріп, өз сапасын елдікке жұмсай алатын маман — елдің де мақтанышы. Бұл ретте оқулық пен оқу құралын жазу мемлекеттің даму тетігіне қызмет ететін жүйені қалыптастыру, сол арқылы білім мен ғылымды қоғам қызығушылығын тудыра алатындай жаңа сапаға көтеру — басты талап.

Бүгін өткелі отырған конференция жайдан-жай осыдан 40 жыл бұрын шыққан К.Қонақбаевтың «Сызба геометрия» оқулығына арналып отырған жоқ. Біздің мамандар бұл арқылы тәуелсіздігіміздің 20 жылдығында қоғамымызға ой тастап отыр. «40 жылдан бері не өзгерді? Біз аға буынның аманатын қалай арқалап жүрміз?» деп.

Мемлекеттік тілде оқулық даярлаудағы басты қағидатымыз: ұлтқа керекті оқулықты сапалы әзірлеу, оқушы-студенттерге сәтімен жеткізу. Оқулық — мамандықты меңгеру мен пәнді игерудің құралы ғана емес, білік пен өреге жетудің құралы.

КЕРІМБЕК ҚОНАҚБАЕВ – СЫЗБА ГЕОМЕТРИЯНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ СӨЙЛЕТКЕН АЛҒАШҚЫ ҒАЛЫМ

Жанұзақ Мұхитұлы ЕСМҰХАН

техника ғылымдарының докторы, профессор

Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық университеті

Біз Керімбек екеуміз сызба геометриядан қазақ тілінде оқулық жазуға бір мезгілде кіріскен тәріздіміз. Мүмкін мен бұрынырақ бастаған болармын. Әйтеуір біздің қолжазбаларымыз Қазақ КСР Жоғары және арнайы орта білім министрлігіне бір мезгілде түсті. Ол 1965 жылдың көктемі болатын. Министрлікте алдымен оқулық деген сөзді сызып тастап, оқу құралы деп жазғызды. Өйткені оқулық тек орыс тілінде жазылады және оны Мәскеудегілер бекітеді екен.

— Екі қолжазбаның тек біреуін ғана шығаруымыз мүмкін. Оларды мамандарға рецензияға жібереміз, ал одан кейін ғылыми-әдістемелік кеңесте (ҒӘК) талқылаймыз. Егер ҒӘК жарамды деп

тапса, онда баспадан шығатын оқу құралдарының жоспарына енгіземіз – деді.

Математика бойынша ҒӘК С. М. Киров атындағы ҚазМУ-дың жанында екен. Сол 1965 жылдың күзінде ҒӘК бізді шақырып былай деді:

– Қолжазбаларыңызға түскен пікірлерге қарағанда Ж. М. Есмұхановтың қолжазбасы сызба геометрияның барлық бөлімдерін қамтиды және онда математикада қалыптасқан символика мен белгілеулер пайдаланылған, ал К. Қ. Қонақбаевта көп еңбектенген. Сондықтан екеуің «соавтор» болып бір кітап шығарыңдар, министрлікте соны қалап отыр. Егер келіссеңіздер келесі жылдың баспадан шығатын кітаптардың жоспарына енгізуге ұсынамыз.

Керімбек екеуміз 2-3 күн ақылдасып, авторлас болуға және менің қолжазбамды негізге алуға келістік [1]. Енді әңгіме К. Қонақбаевтың жеке шығарған оқу құралы [2] туралы болады.

Бұл еңбек [2] Керімбек Қонақбаевтың геометрияның осы саласын терең меңгерген, қазақ тілін жетік білетін, жоғары мектепте оқытушы болып істеуге лайық, нағыз ғалым-педагог болғанын көрсетті. Бұған дейін жоғары техникалық оқу орындарына арналған, қазақ тілінде жазылған бірде-бір оқу құралы болмаған. Механизмдер теориясы (Ө. А. Жолдасбеков), машиналар тетігі (С. Д. Тәжібаев) сияқты оқулықтар баспадан кейін шықты, оларға Керімбектің оқу құралы үлгі болды. Ең бірінші қиыншылық – ол қазақ тіліндегі терминдердің (аталымдардың) жоқтығы болды. Ол кезде орысша-қазақша салалық сөздіктер болмайтын. Әрбір терминді тауып, оны апробациядан өткізіп, көпшіліктің пікірін білу, яғни осы аталымға түсінетіндіктерін анықтау керектігі күн тәртібінде тұрды. Ол кезде жоғары техникалық оқу орындарында сабақтар тек орыс тілінде жүргізілетін. Қазақ тілінде дәріс беруге бастықтар рұқсат бермейтін, өйткені ұлтшыл деп кінәлай ма деп қорқатын. Соған қарамастан сызба геометриядан бірнеше жыл бойы қазақ тілінде дәріс оқып, тәжірибе жиналды. Аталымдар құрастыруға студенттер қатыстырылды. Сызба геометрия терминдерінің сөздігін жасап алу керек болды.

Екінші қиыншылық – осыған дейін Қазақстанда сызба геометрия мектебінің болмағандығы. Ал Ресейде екі мектеп бар еді. Оның біріншісі XIX ғасырдан бастау алатын, Я. А. Севостьянов, Н. И. Макаров, В. Ю. Курдюмов іргетасын қалап кеткен, В. О. Гордон

мен Х. А. Арустамов жалғастырып келе жатқан мектеп болса, ал екіншісі Н. Ф. Четверухин мен оның шәкірттері жүзеге асырған жаңа мектеп еді. Керімбек осы екі мектептің біріншісін таңдады, өйткені Қазақстанның техникалық жоғары оқу орындарында В. О. Гордонның оқулығы мен Х. А. Арустамовтың есеп кітабы пайдаланылатын. Әрине, К. Қ. Қонақбаевтың сызба геометриясы аталған кітаптардың қазақ тіліндегі аудармасы емес. Оны өзіне тән мазмұны, әдістемелік ерекшеліктері бар, қазірде маңызын жоймаған оқулық деп бағалаған дұрыс. Осы кітапта келтірілген есептер мен мысалдар және оларды шешу жолдары студенттердің кеңістікті елестету, қисынды ойлау қабілеттерін дамытып, шығармашылыққа баулып, оларға тәлім-тәрбие береді.

Керімбекті жолсыз соқпақпен жүріп сызба геометрия жолын салып кетті десек, соңғы жылдары осы сара жолды пайдаланып сызба геометрия оқулықтарын жазғандардың сүрініп кететіндеріне ренжімеске болмайды.

Керімбек Қонақбаевтың қолданбалы геометрия саласындағы белгілі ғалым болғанын да айта кету орынды болмақ. Әрине, оның ғылыми еңбектерін түгелдей қарастыру бұл арада мүмкін емес. Біз оның тек бір мақаласына [3] тоқтала кетелік. Студенттерге түзу мен шеңбер әрдайым екі нүктеде қиылысады дейміз, ал олар оған сенімсіздік білдіреді. Сонда нүктелерді нақты және жорамал деп ажырататынын еске түсіруге тура келеді. Бірақ жорамал нүктелердің кескіндерін тұрғызуға тоқтамаймыз (өйткені біле бермейміз). Бұл мәселені К. Қонақбайұлы шешіп берді. Ол түзу мен шеңбердің қиылысуындағы жорамал нүктелерді салумен шектелмей, түзудің кез-келген екінші ретті қисықпен қиылысуындағы жорамал нүктелердің кескіндерін анықтап берді.

К. Қонақбаевтың кандидаттық диссертациясын [4] сәл кеңейтіп, оны техникада және технологияда қолдануға мүмкіндік беретін алгоритмдерді тұжырымдаса – дайын докторлық диссертация болар еді деген пікірдеміз.

Қолданған әдебиеттер тізімі:

1. Есмұханов Ж. М., Қонақбаев К. Қ. Сызба геометрия. – А.: «Мектеп», 1968. – 266 б.
2. Қонақбаев К. Қ. Сызба геометрия. – А.: «Мектеп», 1971. – 164 б.

3. Конакбаев К.К. О мнимых точках пересечения прямой с коникой //Кибернетика графики и прикладная геометрия поверхностей. Труды института № 205. – М.: МАИ, 1970. – С. 33-42.
4. Конакбаев К.К. Конструирование обводов из дуг уникарсальных циркулярных кривых посредством кремоновых инволюций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. – М.: МТИПП, 1972. – 22 с.

ӘЛ-МАШАНИ ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ ГЕОМЕТРИЯ

Жанзақ Мұхитұлы ЕСМҰХАН

техника ғылымдарының докторы, профессор

Қ.И. Сатбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті

Сабира Құсаиновна ҚАЗҒАЛИЕВА

техника ғылымдарының кандидаты, доцент

Қ.И. Сатбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті

Жиырмамыншы ғасырдың 70-ші жылдары Кеңес Үкіметі ғылымдарының біразы қолданбалы (сызба) геометрия бойынша ғылыми атақ беруге болмайды, өйткені ғылымның ондай саласы жоқ деп оны жоғары аттестациялаудан өтетін мамандықтар тізімнен сыздырып тастады. Олар шет елдерде сызба геометриямен еш адам шұғылданбайды деп сендіріп, осы сала мамандарынан екі сұраққа жауап берулерін талап етеді. Сол екі сұрақтың біреуі: қолданбалы геометрия білімінің математикалық саласына жата ма, әлде техникалық білім ба? Егер ол математиканың бір бөлігі болса, онда неге техникалық ғылымдар бойынша ғылыми атақ беріледі? Бұл сұраққа белгілі геометр, академик Н.Ф. Четверухин толық жауап беріп, сызба геометрияның математикалық ғылым екенін дәлелдеп берген болатын. Екінші сұрақтары: аналитикалық, проективтік, дифференциалдық, алгебралық геометриялардың, қала берді топологияның нені зерттейтінін білеміз, ал қолданбалы геометрия нені зерттейді? Бұл сұраққа жауап таба алмай қиналып жүрген кезең еді. Осы мәселе жөнінде біз де ойланып, Ақжан Жақсыбекұлының пікірін білуді жөн көрдік. Бұл А.Ж. Әл-Машанидың Кеңестер